

IJTIMOYILASHUV JARAYONIDA MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH.

**ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI 1-bosqich talabalari
Sotvoldiyeva Inoyatxon Isomiddin qizi
Abdujabborova Shukronaxon Ulug‘bek qizi**

Ushbu maqolada: shaxs ijtimoiy munosabatlarga kirib borishi va ijtimoiylashuv jarayonida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, uning o‘z-o‘ziga bahosi, o‘yin, ta’lim va mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyati, o‘z fikrini bayon eta olish ko‘nikmasi bolalik davridan uning psixik jarayonlari aks ettirilishida va oilaviy muhit, ona-onasining bolaga munosabatlari, maktabgacha yosh davrida bola psixikasi atrof olamni to‘la idrok etish jarayonida uning nutqi va ko‘p savollari kuzatuvchan va taqlidchanligida, qiziquvchanligida bilimmlar ko‘lami ortib borishi borasida fikrlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: o‘z-o‘ziga baho,

Har bir shaxs shakllanishi uning ijtimoiy munosabatlarga kirib borishi va ijtimoiylashuv jarayonida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, uning o‘z-o‘ziga bahosi, o‘yin, ta’lim va mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyati muloqotda erkin, o‘z fikrini bayon eta olish ko‘nikmasi bolalik davridan uning psixik jarayonlari aks ettirilishida va oilaviy muhit, ona-onasining bolaga munosabatlari, maktabgacha ta’lim muassasasidagi pedagoglarning bolaga bahosi ta’sir etuvchi omillardan xisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida bola psixikasi atrof olamni to‘la idrok etish jarayonida uning nutqi va ko‘p savollari kuzatuvchan va taqlidchanligida, qiziquvchanligida bilimmlar ko‘lami ortib boradi. Ularni maktabga tayyorlash har bir pedagog, psixolog va ota ona e’tiborini tortadigan jarayon bo‘lmog‘I lozimdir. Uzluksiz ta’lim-tizimining bir bo‘g‘ini sifatida maktabgacha ta’lim tizimiga e’tibor berish, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni psixik jarayonlari rivojlanishiga va ta’lim faoliyatini samarali boshlab olishiga e’tibor berish maktabga chiqqan bolalarda “7 yosh krizisi”ni oldini olishga yordam beradi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni psixologik va intellektual rivojlantirish uchun respublikamizda ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda Bu borada Respublikamiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev shunday fikrlarni bildirgan.

"Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"[1]

“Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi Rus pedagoglaridan P.F.Lesgaftning fikricha, “Insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi”. Insonning kamol topa borishida maktabgacha yoshdagi davrning ahamiyatiga doir P.F.Lesgaftning bu fikri rus pedagogi A.S.Makarenkoning quyidagi fikriga to‘la mos keladi. A.S.Makarenko bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning besh yoshgacha bo‘lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90% ini tashkil etadi, degan edi. Haqiqatan ham bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o‘shida albatta o‘z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta’sir o‘tkazish kuchi jihatidan g‘oyat mas’uliyatlidir.”[2]

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

Bola ilk yoshdan maktabgacha davrga o’tgach, uning butun yashash sharoitida jiddiy o’zgarishlar yuz beradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yashash sharoitida yuzaga kelgan bu o’zgarishlar uning jismoniy va psixik jihatdan o’sib kamol topishniga ta’sir etmay qolmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy jihatdan rivojlanishi

Maktabgacha yoshdagi bolaning tanasi, xususan, oyoqlarining uzayishi tufayli gavdasidagi umumiy mutanosiblik o’zgaradi. Maktabgacha yosh davrida bolaning oyoqlari nisbatan ko’proq o’sadi. Biroq shunday bo’lsa ham 6–7 yoshgacha bo’lgan bolaning suyaklari hali yaxshi qotmagan, ya’ni tog’aysimon holatda bo’ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning pay va muskullari hali baquvvat emasligiga qaramay juda harakatchan bo’ladilar. 1 yoshdagi bolaning yuragi bir marta qisqarishda 10,2 kub/sm qon siqib chiqarsa, 7 yoshli bolaning yuragi bir marta qisqarishda 23 kub/sm dan qon siqib chiqaradi. Katta yoshdagi odamning yuragi esa bir marta qisqarishda 60 kub/sm dan ortiqroq qon siqib chiqaradi. Maktabgacha yoshdagi davrda yurakning nisbatan tezroq ishlashi tufayli bolaning qon bosimi katta kishilarga nisbatan biroz kuchliroq bo’ladi. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan davrida nafas olishining miqdori deyarli o’zgarmaydi. Lekin bu davrda bola haddan tashqari harakatchan bo’lgani uchun uning organizmi juda ko’p miqdorda kislorod talab qiladi. Shuning uchun bola mumkin qadar ko’proq ochiq havoda bo’lishi kerak. Ana shu yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha yoshiga kelib organizmining ishchanlik qobiliyati ancha oshadi. Shuning uchun bog’chada va oilada ta’lim-tarbiya ishlari hamda bola faoliyati rejimini tuzishda bolaning jismoniy taraqqiyoti xususiyatlarini doimo hisobga olish zarurdir

Maktabgacha yoshdagi bolalar nerv sistemasining o’sishi

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishida ularning nerv sistemalarida sodir bo’ladigan o’zgarishlar juda katta rol o’ynaydi. Bolalar nerv sistemalarining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshgacha bo’lgan davrga to’g’ri keladi. Yangi tug’ilgan bola bosh miyasining o’rtacha og’irligi 380–400 g keladi. Bola bog’cha yoshiga yetguncha uning miyasi g’oyat tez rivojlanib, deyarli uch baravar ko’payadi. Bog’cha yoshidagi bola miyasining og’irligi 1100–1200 gr ga yetadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nerv sistemasining bundan keyingi takomillashishi davomida bosh miya po’sti qismidagi markazlarni bir-biri bilan tutashtiruvchi nerv tolalari ham miyelin qobig’i bilan qoplana boshlaydi.

“Rus fiziologlari N.I.Krasnogorskiy va A.G. IvanovSmolenskiylar tomonidan ko’plab o’tkazilgan tajribalarning ko’rsatishicha, MTM yoshidagi bolalarning nerv sistemalari o’z faoliyati jihatidan hali qat’iy bir izga tushmagan, o’zgarib turadigan bo’ladi. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o’zgaruvchanligi xususan ilk yoshda ravshan ko’rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo’zg’alish jarayoni tormozlanish jarayonidan ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bolalar juda serharakat va o’ta hayajonlanuvchan bo’ladilar.”[3]

Bola bog’cha yoshiga yetgach uning psixik taraqqiyotida jiddiy o’zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Bu davrda bolalarda ijtimoiy intellektual va axloqiy ehtiyojlar yaqqol ko’rina boshlaydi. Agar bog’chagacha tarbiya yoshidagi bola uzoq vaqt davomida yolg’iz o’zi biron o’yinchoq bilan mashg’ul bo’lib o’tira olsa, bog’cha yoshidagi (xususan o’rta va katta guruh bolalari) bola bunday yolg’iz o’ynashga toqat qila olmaydi. Ularda o’zlariga yaqin bo’lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo’lish ehtiyoji tug’iladi. Ular tor oila doirasidagi munosabatlar bilan o’z ehtiyojlarini qondira olmay, kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Natijada bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy munosabat va faoliyat doiralari tobora kengayib boradi. Bog’cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida bog’cha muhiti juda katta rol o’ynaydi. Bog’chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta’limiy mashg’ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, intellektual, axloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug’diradi. Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o’z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir.

Bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga tirishadi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug’ullanishdan zerikmaydi. Bu esa, o’z navbatida, bolaning diqqati, irodasi kabi muhim psixik jarayonlarni rivojlantirish hamda mustahkamlashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o’yin faoliyatining xususiyatlari. Bola hayotida o’yinning ahamiyati. O’yin bolalar hayotida shunday ko’p qirrali faoliyatki, unda bolalarga mansub bo’lgan mehnat ham, narsalar haqida fikr yuritish ham, san’at, xayol qilish, dam olish va xushchaqchqlik

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

manbalari ham mujassamlangandir. Mana shu jarayonlarning barchasi o‘yin faoliyatida namoyon bo‘ladi hamda bolalar talab qilayotgan darajadagi to‘laqonli hayotni ta‘min eta oladi. O‘yinning bolalarni maftun etuvchi tomoni ana shunda. O‘yin faqat tashqi muhitdagi, narsa va hodisalarni bilish vositasi bo‘libgina qolmay, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir. Ijodiy va mazmunli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birlikda ularning individual fazilatlarini ham shakllanadi.

“Chet el psixologlaridan J.Piaje va Koffkaning fikricha, “Bolalar go‘yoki bir-biridan ajratilgan ikki xil dunyoda, ya‘ni xayollar, afsonalar dunyosida va (real) voqeyiy dunyoda yashaydilar. Bolalar o‘zlarining faoliyatlarida qanchalik xayolga berilib ketmasinlar, har doim voqeyiy dunyoga, undagi real narsalarga nazar tashlab turadilar”. Buning haqiqatdan ham shunday ekanligini ularning o‘yin jarayonida o‘z xatti-harakatlariga «bunday bo‘ladi», «bunday bo‘lmaydi» deb baho berib turishlaridan ko‘rish mumkin. Ular qanchalik o‘yinga berilmasinlar, voqeyiy dunyoni hech qachon unutmaydilar va unga go‘yoki andaza tariqasida zimdan qarab turadilar.”[4]

Bolalar bog‘chada asosan mazmunli va rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarni o‘ynaydilar. Ular o‘zlarining turli o‘yinlarida kattalarning oilaviy hayot sharoitlariga doir hodisalarni, mehnat faoliyatlarini, bayramlarni, muhim sanalar kabi hodisalarni qayta tiklaydilar. Ko‘pincha bolalar aks ettirayotgan tashqi muhit hodisalari ular o‘yin faoliyatining mazmunini tashkil etadi. Bolalar aks ettirayotgan muhit qanchalik keng va xilma-xil bo‘lsa, bolalar o‘yining mazmuni ham shunchalik keng va xilmaxil bo‘ladi. Uch yoshli bolalar 10–15 daqiqa mobaynida o‘ynaydigan bo‘lsalar, 4–5 yoshli bolalar esa 40–50 daqiqa davomida o‘yin faoliyati bilan shug‘ullanadilar. Katta yoshdagi bog‘cha bolalarida o‘yin faoliyati bir necha soat va hatto bir kundan ortiq vaqt mobaynida davom etishi mumkin. Katta yoshdagi bog‘cha bolalari mazmunli o‘yinlardan tashqari rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarni ham juda mohirlik bilan o‘ynaydilar. Rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarda bolalar tevarak-atrofdagi narsalarni aks ettiradilar.

Bolalarning psixik rivojlanishiga o‘yinchoqlarning ta‘siri. O‘yinchoqning bola psixik taraqqiyotiga ta‘sirini o‘rganish ishlariga XIX asrga kelib jiddiy e‘tibor berila boshlandi. Bu yo‘nalishdagi birinchi tadqiqot ishlari nemis pedagogi Frebel tomonidan ilmiy ravishda o‘rganildi. Frebel o‘z tadqiqotlarida bolaning dunyoga kelgan birinchi kunlaridanoq bilish jarayonlarini rivojlantirish zarurligini, bolaning birinchi o‘yinchoqlari yumshoq o‘yinchoqlar bo‘lishi kerakligini aytadi. Bola qo‘lida ushlab tura oladigan yorqin, turli rangdagi yumshoq koptokchalar bolaning psixikasiga ijobiy ta‘sirini aytib o‘tadi. Bolaning o‘z qo‘li bilan loydan yasalgan turli shakllari haqida: «Loydan narsalar yasab o‘ynash davomida ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tushunadilar... bu mashg‘ulotlar nafaqat bolaning fikrlash qobiliyatiga balki uning ruhiy dunyosiga ham ta‘sir ko‘rsatadi...» deydi. XIX asrning oxiriga kelib rus pedagogi M.Manaseinovaning fikricha “onaning bolasi bilan o‘ynaydigan ilk o‘yinchoq‘i matolar qirqimi, yorqin rangdagi predmetlar “bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi. Oradan taxminan 100 yil o‘tgach amerikalik psixolog G.L.Lendret loyni bolaning shaxs xususiyatlariga ijobiy ta‘siri haqida aytib: «o‘zidagi jahl, g‘azab, agressiyani chiqarib tashlovchi vositadir» – deb hisoblaydi.”[4]

Xulosa: Shuni xulosa qilib aytish mumkinki maktabgacha yosh davrida bola psixikasida turli o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Hususan jismoniy jihatidan bolani eng tez o‘sadigan davri hisoblanadi. Psixik taraqqiyotida esa jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Chunki ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayadi. Bunga sabab oila muhitidan boshqa bir yangi muhitga ya‘ni bog‘cha muhitiga o‘tadi. Bu esa bolada psixik tarafdin inqirozni yuzaga keltiradi. Bu muhitda ta‘lim-tarbiya o‘yin faoliyati orqali olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so‘zlagan nutqi

2. Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova T” Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma 26.09.2017_392-b.

3. G‘oziyev E Umumiy psixologiya TO‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati 2010

4. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiyasi Z.T.nishonova, N.G‘.Kamilova, D.U. Abdullayeva T-2019